

ВІДГУК НА КОНЦЕПЦІЮ

«МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ БАБИНОГО ЯРУ»,

підготовлену авторським колективом у складі:

Геннадій Боряк Член-кореспондент НАНУ, заступник директора Інституту історії України НАНУ, Владислав Гриневич д.і.н., провідний науковий співробітник Ін-ту політичних та етнопонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Михайло Гутор к.п.н., старший науковий співробітник НІМЗ «Бабин Яр», Наталія Кашеварова к.і.н., с.н.с. Інституту історії України НАНУ, Сергій Кот к.і.н., керівник Центру досліджень історико-культурної спадщини України, Віктор Крупина к.і.н., с.н.с. Інституту історії України НАНУ, Фелікс Левітас д.і.н., професор, завідувач кафедри історичної і громадянської освіти ІІПО Київського університету імені Бориса Грінченка, Олександр Лисенко д.і.н., професор, завідувач відділом історії України у роки Другої світової війни Інституту історії України НАНУ, Віталій Нахманович провідний науковий співробітник Музею історії міста Києва, Тетяна Пастушенко к.і.н., с.н.с. Інституту історії України НАНУ, Іван Патриляк д.і.н., професор, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Анатолій Подольський к. і. н., провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ, Володимир Сімперович к.і.н., учений секретар Національного музею історії України у Другій світовій війні, Михайло Тяглий науковий співробітник Українського центру вивчення історії Голокосту, Вікторія Яременко к.і.н., начальник наукового відділу Українського Інституту національної пам'яті.

Актуальність і контексти. Концепція меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру, підготовленої авторським колективом під головуванням чл.-кор. НАН України, д.і.н., проф., заступника директора Інституту історії НАН України Геннадія Борняка, є, з одного боку, частиною великого проекту повернення України до самої себе як держави, що має свою історію й своє місце в світі. З іншого боку, вона є професійною та глибоко продуманою відповіддю на виклики сучасності, як позитивні (у яких Україна постала як така, що є рівною серед інших держав Європи, і як така, що через тривалу та жорстоку війну, розпочату проти України Російською Федерацією, що її сьогодення визначає майбутнє й європейського контенту, й всього світового порядку), так і загрозливі й небезпечні. Серед загрозливих та небезпечних викликів – гібридність та інформаційна складова, якими позначена російська агресія проти України. Інформаційна безпека стосується не тільки дій на лінії фронту, вона розповсюджується, у тому числі, й на «мирні», «гуманітарні» проекти, які можуть бути перетвореними

на міну уповільненої дії чи іншу потужну зброю, яка буде впливати на післявоєнний розвиток української держави та її стосунки із новими генераціями українців та громадян Європейського Союзу. До числа таких інформаційних атак, націлених з минулого у майбутнє, належить спроба некомерційної освітньої організації Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр» (МЦГБЯ) «задокументувати та увічнити пам'ять про Голокост, зокрема про масові розстріли у Бабиному Яру»¹. «Загальний огляд базового історичного нарративу меморіального центру Голокосту «Бабин Яр», оприлюднений цією організацією, засвідчує наявність системної спроби «привласнити» і переформатувати історію України в роки Другої Світової війни у такий спосіб, щоб переглянути витoki й причини Голокосту, переміщуючи провину за масові страти євреїв з нацизму як ідеології та політики Третього Райху на пересічних людей, що піддалися як власному внутрішньому злу, так і тиску загарбників. «Історичний нарратив» МЦГБЯ змальовує штучну географію сусідів України (називаючи серед них тільки Білорусь та Росію), відкидає історичні контексти існування українського суспільства як бездержавного та колонізованого й звужує трагедію Бабиного Яру, не беручи до уваги всі трагічні події, які відбувалися тут як за часів Другої Світової, так і після неї. Свідома чи несвідома «неохайність» із використанням термінів у названому документі призводить, у тому числі, й до формування уявлення про український антисемітизм як сталу причину масового знищення євреїв. З огляду на вище викладене, закономірним виглядає той факт, що при обговоренні цього документу у експертних колах лунали думки про те, що цей проект заснований на російські гроші й слугує для протягування ідей «русского мира» в Україну². Загрозливий виклик меморіалізації Бабиного Яру у рамках, завданих інтересами країни-агресора,

¹¹ Загальний огляд базового історичного нарративу меморіального центру Голокосту «Бабин Яр». – Режим доступу: <http://prostir.museum/files/gvbhnmcgbyl.pdf>

²Чадюк М. Новий історичний... У Києві представлено огляд нарративу Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр» // День. – 2017. – 22 листопада. - Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayiny/novyuy-istorychnyy>

потребував зусиль, у тому числі, й зусиль, спрямованих на об'єднання інтелектуальної моці Інститут історії НАН України, фахових істориків Голокосту, Другої світової війни, професіоналів музейної справ, дизайнерів тощо. Результатом цього об'єднання став процес обговорення, народження та формування Концепції, наріжним каменем якої є ідея українського інтересу (україноцентризму) й української оптики аналізу, комеморації та репрезентації подій у Бабиному Яру.

Ідеї, смисли, механізми. Безсумнівним досягнення Концепції щодо формування символічного простору пам'яті з точки зору української історії та українського інтересу є відмова від штучного звуження, а з тим і спроб привласнення, Бабиного Яру різними групами носіїв історичної пам'яті (Бабин Яр як символ винятково Голокосту, Бабин Яр як символ страти українських націоналістів, Бабин Яр як символ Куренівської трагедії; Бабин Яр як місце окремих трагедій; Бабин Яр як місце знищення радянських військовополонених; Бабин Яр як місце поховання жертв Голодомору і політичних репресій; Бабин Яр як місце нацистського терору). Відмова від «групового погляду» як стрижнева ідея Концепції, дозволяє запобігти як штучному розділенню українських громадян, так і штучному «змішуванню», «злиттю» трагедій, яке на практиці не об'єднує, а знецінює кожну з них. Розширення розуміння Бабиного Яру як простору «Бабин Яр – Дорогожицький некрополь» дозволяє запобігти інструменталізації пам'яті в інтересах однієї з груп, а з тим й маніпуляції місцем, часом, комеморативними практиками, які відбуватимуться на території музейного комплексу.

З огляду на плідність та конструктивність ідеї широкого бачення «Яру – Некрополю», слушною та вірною є пропозиція авторів зробити єдиний меморіальний комплекс, де меморіальний парк «Бабин Яр – Дорогожицький некрополь» буде природним продовженням експозиції Музею («експозицією просто неба»), а окремий, однак не відділений від всього комплексу, Національний музей історії Голокосту буде реалізовувати меморіалізацію

загальноєвропейської трагедії нацистського геноциду єврейського народу з акцентованою увагою до подій на українських землях.

Важливим і гідним підтримки є той факт, що ціннісні орієнтири, закладені в підгрунття Концепції, є не декларативним набором, а дієвим механізмом практик її запровадження. Так, означена у Концепції цінність суспільної солідарності та співпраці громадян, народів і соціальних груп в ім'я збереження життя, миру, міжнаціональної єдності лежить в основі розуміння того факту, що будь-яке нове капітальне будівництво безпосередньо на території розстрілів і поховань є неприйнятним. І ця неприйнятність полягає у вшануванні традицій єврейського народу, на яких наголосив Йосип Зісельс: *«Все, кто пытался на этом месте что-то спроектировать, столкнулись с оппозицией ещё и потому, что это место бывшего еврейского кладбища... В 1961 году произошла "Курневская трагедия", когда прорвало плотину, пошел сель, который перемешал всё, что было и в земле, и под землей. И останки с кладбищ, и расстрелянные, и пепел сожженных костей теперь рассеяны на огромной территории. Спрашивается: где можно, а где нельзя? Для еврейской общины это проблема.... В создании мемориального центра мы должны участвовать. Это делается в том числе и нашими руками. И мы не имеем права переступать через Галахические законы. И в этом проблема. ... Законы Галахи не хотят учитывать те, кто относится с пренебрежением к этим законам и к религиозным традициям в целом»³*

Заслугують на схвалення продумані та пояснені підходи щодо визначення цільових аудиторій (й молоді як основної цільової аудиторії), а з цим й визначення завдань створення та роботи меморіального комплексу. Слід констатувати, що всі завдання, прописані у Концепції, є такими, що працюють на формування багатоетнічної політичної української нації,

³ Йосиф Зісельс: Меморіальний центр Голокосту "Бабин Яр" – проект патерналістський// Українська правда: історична правда. – 2017. – 13 липня.

загальноукраїнської інклюзивної пам'яті та неконфліктної історії. На вирішення завдань спрямовані усі практичні ідеї, представлені у Концепції – від пропозиції щодо функціональної структури Музею до формування трирівневого простору експозиції.

Автори Концепції є дуже уважними до деталей та точності у описанні майбутніх функціональних та символічних просторів меморіального парку та Музею. Ця уважність є ознакою як професійної, так й громадянської відповідальності та є запорукою ефективного поступу у практичній реалізації Концепції. Тематична та змістовна збалансованість експозиції як кількох «концентричних кіл-шарів історії: масовий розстріл євреїв Києва 29–30 вересня 1941 р.; нацистський терор проти різних груп населення впродовж окупації 1941–1943 рр.; боротьбу за пам'ять під час радянського періоду; загальну історію Києва та меморіального простору від кінця XVIII до початку XXI ст.» (с.14) дозволить українській державі відійти від небезпечних «битв пам'ятей» і привернути увагу до плідної та вистражданої ідеї єднання українців перед лицем тривалого зіткнення зла і добра. На це завдання працює й пропозиція авторів «попри трагічний характер історії Бабиного Яру знайти оптимістичне закінчення музейної розповіді, що надихало б відвідувачів на наслідування позитивних прикладів поведінки в умовах тоталітарного терору» (с.15).

У Концепції представлено розгорнуту тематичну структуру та наповнення експозиції. Це ясне бачення вигідно вирізняє аналізований документ як від названого вище експансіоністського проекту МЦГБЯ, так і від уривчастих аматорських пропозицій щодо заповнення територіального та символічного просторів Музею. Складові частини структури – відчай (злочин), передісторія (некрополь), історія (масакра), постісторія (пам'ять), надія (людяність), наскрізні розділи – детально описані та наповнені смисловими, сюжетними, експозиційними візіями. Для кожного структурного розділу та підрозділів виявлені та проаналізовані проблеми, у тому числі й дискусійні моменти історіографії, наявність чи відсутність

експонатів (фото, спогадів, карт тощо), які можуть / будуть впливати на побудову експозиції.

Окрім ретельно продуманих та чітко вивірених ідей, філософії, смислів та фактичного наповнення експозицій, автори Концепції взяли на себе відповідальність щодо двох важливих моментів майбутнього музейного комплексу. Перший – це необхідність надання меморіального статусу та «максимальної комплексної меморіалізації всього зазначеного простору шляхом створення на основній його території меморіального парку та маркування й узяття під державну охорону меморіальних об'єктів, як досі не марковані як важливі «місця пам'яті» (пропозиції на с.4-9). Другий – це можливість зміни назви, оскільки актуальна назва - «Меморіальний музей пам'яті жертв Бабиного Яру» – має певне звужене змістовне навантаження й пропонує «тунельну» візію, що сфокусована винятково на жертвах нацистів й розповіді на обставинах їх убивства. З урахуванням широкого символічного поля, яким є для України Бабин Яр, автори Концепції пропонують розглянути більш точну, з урахуванням завдань держави, назву «Меморіальний музей Бабиного Яру». Обидва ці моменти варті й професійної, й суспільної підтримки.

Пропозиції. Зрозуміло, що справа, пов'язана із втіленням аналізованої Концепції у життя, є важким завданням з огляду на втручання в український символічний простір агентів гібридної агресії, які мають фінансові та інформаційні важелі впливу на суспільну думку в Україні. На жаль, труднощі із запровадженням Концепції можуть бути пов'язаними також з неповоротким державним механізмом й не завжди високим фаховим рівнем тих, від кого залежить процес ухвалення рішень. За таких обставин Концепція потребує адвокації як у експертних, так і у суспільних колах. На нашу думку, найкращим засобом адвокації Концепції у суспільних колах могла би бути програма залучення громадян України до збору експонатів для музейного комплексу.

Через залучення, підтримане засобами масової інформації, українці можуть а) дізнатися про Концепцію музею та ризики, пов'язані із привласненням пам'яті з боку гібридних союзників агресора, б) стати учасником створення власне української візії та україноцентричного проекту, в) включитися у розуміння простору Бабиного Яру як багат шарового символічного поля, д) додати свої фото, свідчення, усні історії, можливо, певні артефакти щодо подій у Бабиному Яру в роки Другої Світової, щодо невідомих донині потенційних Праведників миру, щодо військовополонених, ромів, пацієнтів психлікарні, а також щодо перших відзначень роковин трагедії у Бабиному Яру, Куренівської трагедії, політичних репресій щодо активістів, які ставили питання про пам'ять жертв у пізньорадянські часи тощо.

Таке залучення може не тільки збагатити експонатні фонди, але й зробити справу меморіалізації Бабиного Яру всезагальним волонтерським проектом із широкою медійною підтримкою. Важливо, що справа стає «своєю» тоді, коли людина залучається до її втілення й має змогу своїм внеском впливати на процес. У такий спосіб можна досягнути суспільної адвокації проекту та отримати суттєвий чинник впливу на ті структури, що на рівні держави будуть ухвалювати рішення щодо впровадження Концепції.

Відгук підготовлено ст.н.с, д.і.н. Стяжкіною О.В.

Відгук схвалено на засіданні відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України 19 квітня 2018 р.